

Free-ride edo *tella* = *teila*?

MIREN LOURDES OÑEDERRA

(EHU, Gasteiz)

0. Duela hiru bat urte Mitxelena irakaslearekin izandako elkarrizketa gogoan prestatu ditut lerro hauek*. Artean palatalizazioari buruzko tesia egiten ari nintzen bere gidaritzapean eta egun hartan, besteak beste, euskarazko *tella* eta *ollo* bezalako den bustiduraz aritu ginen. Eztabaidagunea zen zer esan hizkuntzaren gramatika-osagai den fonologian forma horiek agertzen duten palatalaz —ezer esatekotan: izan ere, behar bada esplikazioa ez bait dagokio gramatikari *sensu stricto* hiztegiari baizik—. Hitz horietako palataltasunaren arrazoia gramatikan kokatu nahi izanez gero, *tella* eta *ollo*-ren palatalak *pila* edo *saila*-renak egin duen bidaia bera egin duela esan liteke, palataltasuna eratorpen fonologikoan eransten den ezaugarria dela alegia.

Solasaldiaren azken aldera generatibisten artean honelakoetarako sortu *Free-Ride* arauaren izenaren bitxia bihurtu zitzaigun mintzagai. Delako arau horren bitartez, izenak ederki adierazi legez, forma batzuk beste batzuen eratorpen-bidaiaz baliatuta esplika daitezke. Ondoko lerroetan gramatikaren baliabide hau azaltzen saiatuko naiz.

1.1. Jakina denez, hizkuntza baten gramatika edo zati gramatikak egitean aukera bat baino gehiago aurkitu ohi du hizkuntzalariak. Gerta daiteke hizkuntz fenomeno bakarra adierazbide ezberdinen bidez jaso ahal izatea gramatikan: esate baterako, erregela diferenteak asma daitezke hots aldaketa bera deskribatu edo esplikatzeko fonologian, edo gertakizun morfologiko beraren berri emateko, edo egitura sintaktiko bakarraren jatorriaz hipotesiak azaltzeko (ik., fonologiaren alorrean eta bustiduraren eremutik atera gabe Oñederra 1985).

Aipatu euskarazko formek era horretako zalantza sor diezaiokete gramatika-gileari. Arazoa alboko palatalaren palataltasunaren berri emateko orduan agertzen da, palataltasun hori gramatikan kokatzekoan alegia. Garbi dago euskaraz palatalizazio bilakabiderik ez balego ez litzatekeela inolako zalantzarik sortuko. Ez zaio fonologilariari zalantzarik sortzen —eskolen arteko bereizkuntza metodologikoez landa— *tella* [teʎa] formaren lehen kontsonantearen horzkaritasunaz: [-] hortzetakoa da, *eman* formaren lehen kontsonantea ezpainetakoa den bezalaxe. Zalantza eta za-

* Lan honen bidez neure esker ona agertu nahi nioke fonologian ere irakasle izan nuen maisuari. Ez dut inoiz ahaztuko bere galdereñ apaltasuna eta nola sendotu zuen niregan fonologiarekiko jakingura. Mitxelena-rekiko elkarrizketetara jantziago joateko laguntza eman zidan B. Hurch-i ere esker mila, berak aurkitu zidan maisuari hain xeblere iduritu zitzaion izenaren fonologiazko jatorria argitzen zuen lana (Zwicky 1970).

Adibideak ortografikoki idazten dira, ortografiak ahoskeraz agertu nahi dena agertzeko beta ematen duenean (ez da, noski, ortografia batua erabiltzen).

lantzarik-ez hauek ulertzeko ezinbestekoa da aintzakotzat hartzea euskararen fonologian ez dela [t] edo [m] horiek sor litzakeen ezpainkaritze edo horzkaritze bilakabiderik; beraz, ezaugarri horiek formen oinarritzko egituran kokatu behar dira. Bada, ordea, besteak beste /l/—>[ʎ] bihurtzen duen palatalizazioa. Bestela esan, euskal hiztunarentzat (eta fonologilariarentzat) hots palatalak palatal ez den beste hots batek eratorriak daitezke. Alboko palatala palatal ez den albokoaren ahoskera berezia izan daiteke, esate baterako, < i > baten ondoren gugutzen denean.

Hortik euskaraz gertatzen diren alboko palatal guztiak < i >-ren eraginari egotea *free ride* egitea litzateke¹. Ingeleraz *free ride* esamoldeak esan nahi du bestek eramanda, dohainik, egiten den txangoa. Euskal fonologian *biribila* [biribiʎa] edo *zaila* [sa(j)ʎa] ahoskeretan gertatzen edo gertatu dena jasotzeko behar den bustikuntzaz baliatuta, *tella* eta *silla*-ren oinarritzat /tejla/ eta /sila/ ematea *free ride* egitea litzateke².

1.2. Horixe da euskara batuaren ortografiak aukeratu duen bidea palatalen idaztaruetan. Horrela, gauza hauetaz fonologian aritu ez denari ere ezaguna gerta dakioke hemen dagokigun arazoa hots bustien ortografian isladatzen bait da. Euskara batuaren ortografiak erraztasun eta ekonomiaren izenean fonologian *free-ride* litzatekeenaren bidea hartu du eta adierazgarri ez den palatal oro < i + kide ez-palatala > idatzi behar da; beraz, hemen albokoa dugunez mintzagai, [ʎ] hotsa il idazten da. Baina, idaztarauak idaztarau, garbi dago *oilo* edo *teila* ebakerak ez direla ezagutzen eta ez dakigula ezagutu diren ere. Ez gara ari, noski, despalatalizazioa duten euskal-kiez, hain zuzen ere hemen komentatzen dihardugunari dagokionean bestelako bidea hartu bait dute, ez palatalizazioarena, despalatalizazioarena baizik.

Ortografia ez da fonologiaren edo fonologilariak honetaz ziotenaren zain egon. Honekin ez da inolako kritikarik egin nahi, bai ordea ozen esan alor bi direla eta ez dutela derrigorrez pareko bideetan zehar ibili behar beti. Ortografia fonemikoetan—eta halakoa da funtsean euskara batuarena— alor biak estu lotuak badaude ere, baikoitzak bere arau eta ezaugarri beregainak dituzte. Hemen darabilkigun arazoa zuzenean ikutzen duen ezaugarria da Sgall-engandik (1987, 5) hona aldatzen dugun hau:

The conventions underlying written norms (including not only graphemes, but also punctuation, abbreviations, etc.) are therefore accessible to conscious interventions to a degree to which rules of grammar (and phonemes) are not.»

Arlo honetan askotan sortu ohi den nahastearen arriskua behintzat salatu beharrean gaude: *teila* eta *oilo* idazteak ez du ebakera hori hobetsi behar dela esan nahi eta,

(1) Bustidura adierazgarria alde batera uzten da hemen, dagokigunerako gauzak luzatu eta beharrik gabe korapilatuak litzuzkeelako. Bustidura honek, benetan bizia (h. d. benetan adierazgarria) bada ez du asimilazioaren zakuan erortzeko arriskurik semantikari dagozkion baldintzak direla eta. Honek ez du esan nahi semantikotzat jota fonologiaren kezketarik kanpo ikusten denik. Izan ere ez da txikia fenomeno foniko adierazgarriek fonologilariari eskaintzen dioten zeregina. Euskaraz jazotzen diren bustikuntza mota biak adibide paradigmaticoa lirarete bata bestearen ondoan Nathanek (1986) ederki laburbiltzen duen hizkuntzalaritza kognitiboaren arauerako fonologian (h.d. baldintza fonetiko edota semantikoek gorpuztuan).

(2) Arau honen gainean ezagutzen dudana iruzkinik zuzenean (Zwicky 1970) *Free-Ride Principle* erregelen arteko ordena finkatzeko irizpide bezala aurkezten da, baina artikularen zatirik garrantzitsuenan gertakizun fonikoen interpretapenerako tresna bezala aztertzen da eta arbuatzen (hain zuzen ere, ing. *assimilate* eta abarretan asimilazioa ala kenketa jazo den eztabaidatzen da).

are gutxiago, hizkuntzaren historian zehar hitz horiek < i > izan dutenik frogatzen. Halaber, ez du < i > horren egia sinkronikoa zilegiztatzeko³.

Besterik gabe, ortografia batua hizkuntzaren fonetikatik abiatu da eta «hots bati grafema bat» hastapena ezarri du palatal ez-adierazgarrien kasuan. Beraz, berdin ahoskatzen dena, oro har, berdin idazten da eta palatal ahoskatzen denari < i > ipintzen zaio aurretik fonologikoki bada eta ez bada, berdin. Grafiak, horrela, ebakera palatalaren alde (palatalizazioz) zein ez-palatalaren alde (despalatalizazioz) fonologikoki gertatzen den neutralizazioa jasotzen du⁴.

Ortografiak ortografiaren ekonomia eta erraztasuna ditu bide honen aldeko arrazoibide. Palatal etimologikoak —mailebuz edo bestela hiztegian daudenak— eta i baten asimilazioak sortuak bereiztea ortografia soberan eta etekin garbirik gabe zailteza litzateke ziurrenik (cf. esate baterako, *silla* vs. *biribila*)⁵. Hitzun arruntek buruz ikasi beharko lituzkete era batera (palatalaren grafemaz: *silla*) zein bestera (*i* + palatalaren kide ez-bustia: *biribila*) idatzi beharrekoak. Azalean errazagoa dirudi txikigarri direnen eta ez direnen arteko bereizkuntza hitzunari bustidura benetan adierazgarri gertatzen zaion artean behintzat, bustikuntza semantikoki bait dago baldintzarua. Halaz ere, aintzakotzat hartzekoa litzateke, hain zuzen ere joera ekonomikoagatik *andereino* bezalakoak idazteko joera. Honek, hain zuzen, semantikazko baldintzen indarra norainokoa den egiaztatzen du. Zenbat hitzunek dakite *andereño* *andere*-ren txikigarria dela 'mujer' edo 'señora' *andre* erabiltzen eta atziki txikigarritzat *-txo* dutenen artean adibidez? Horientzat, *andereino*-ko *i* hori ez da *teila*-koa baino arrotzagoa, edo, bestela esan, *teila*-koa bezain onartzekoa da.

1.3. Fonologian, hau da, gramatikaren aldetik, honen ordain litzateke ahoskatzen diren alboko guztien palaltasuna /i/-ren eraginagatik esplikatzea. Ez luke honek gramatika zertan garestituko, < i >-k eraginako asimilazio bustikuntza azaltzeko erregela bestela ere beharrezkoa bait da euskararen gramatikan. Honako hau litzateke, oro har eta azalpidea muturreraino sinpletuz, *free ride* eginaz euskarazko palatalen analisisa (cf. Zwicky 1974: 57-58):

a) Euskarazko hiztegian (azpiko aurkezpenean) ez da kontsonante palatalik, /i/ bokal palatal gehi kontsonante bilkurak baizik

b) Azalean, h.d. fonetikoki, agertzen dira kontsonante palatalak [i]-ren ondoren ez doazenak: honek (a)-n azalduarekiko irregulartasuna lekarkiguke, baldin eta ez bada modurik hiztegitik azalerako eratorpenean erregela fonologikoen bidez arazoa moldatzeke.

c) Euskal fonologian badira bi erregela —*bestela ere* behar direnak— kontsonante palatal [i]-rik gabeak erakarriko lituzketeenak: bustikuntza asimilazioa (cf. [ba+na] eta [bi+ɲa]) eta palatalaren aurreko bokalerdiaren kenketa (cf. adina > aɲna > aɲna)⁶.

(3) Errepara ebakerari dagokionaren garrantzi fonologiazkoari. Uste horren arrakastak fonetikoki sustrairik ez duen <i> baten eransketa lekarke edo, bestela, despalatalizazio erregela gehitzea [teɲa] esaten duen hitzunen fonologian (gauza bera eskatu behar al litzaioke sudurkarien kasuan?).

(4) Palaltasuna grafikoki markatzea (diakritikoz edo letra bikoitzuz) ez litzateke batasunaren aldetik egoki, despalatalizazioa edo palatalizazio mugatua (bokalerdiaren ondoren bakarrik, adib.) duten euskalkieterako ortografia zailduko bait luke.

(5) Pareko gertatzen da *itxura* vs. *itsaso* bereizkuntza ortografiatzeko bigarrenaren afrikatua ere [tʃ] ahozkatzan dutenentzat.

(6) Bokalerdiaren kenketarako ingurunea ezin daiteke edozein izan. Daturik ezagatik ausartegia izateko arriskuz, esango nuke silaba (egitura / kopurua?) edota azentu baldintzak aintzakotzat hartzekoak daitezkeela.

d) Erregela bi horien bitartez posible da azaleko kontsonante palatalak azpiko aurkezpenean bokalardi palatala + dagokion kide ez-palatal bezala irudikatzea. Horrela, fonetikoki [te/ʎa] denaren azpiko aurkezpena /tejla/ dela esan daiteke, azpitik azalerainoko bidea palatalizazioa eta bokalardiaren kenketa erregelaren bidez azaltzen delarik⁷.

Esan da gramatika ez litzatekeela *garestituko*. Esan nahi izan da gramatika ez litzatekeela luzatuko, ez litzaiokeela gramatikari ezer erantsi edo gehitu behar, ez litzatekeela, alegia, gramatika pisuago bihurtuko: erabat hiztegi generatibista erabiltzearen, ez lukeela sinpletasunik galdu behar gramatikak. Garestitzea eratorpena luzatzearen eta korapilatzearen sinonimo da oro har generatibisten sinpletasun metrikari dagokionez. Esan da (ik. goiko c) euskararen gramatikan *bestela ere* behar direla /tejla/ aurkezpenetik [te/ʎa] emango liguketan erregelak.

Gauzak labur eta azkar esanaz, jasotzen den fonologiaren naturaltasuna fonologia hori jasoko duen gramatikaren sinpletasunaz parekatu nahi da. Ez da, bada, harritzeakoa *Free-Ride* araua generatibisten arteko baliabidea izatea eta ziurrenik luzaroan fonologilari generatibisten gidaliburua izan den *The Sound Pattern of English* izan bide da arauari zabalera handiena eman diona⁸. Izan ere, liburu honetan behin eta berriz baliatzen dira delako arauaz erregela fonologikoak hautatzeko. Halaz ere eta izena bera Morris Halle-rena bada ere (Zwicky 1970: 579, 1. oh.), ez da inoiz aipatzen eta horixe izan daiteke gertatuaren azalpide nagusienetakoa: beharbada, aipatu ere egiten ez den *rule of thumb* horietakoa delako, analisi fonologikoaren muinean sartu da inolako eztabaidarik gabe eta analisiaren osagai funtsezko bezala.

Haatik, gramatikaren formari dagozkion ondorioez landa, ez dago inolako arrazoi fonetikorik, *tella* edo *ollo*-ren palatala asimilaziozkotzat joko bada, behar den iaren alde. Ez dago, *free ride* hori lortzeaz gain, hor asimilazioa gertatu dela frogatuko duenik. Bestela esan, konbentzio formala lortzeko baliabide formala da palatal horien oinarritzko aurkezpenentzat /il/ edo /jl/ hartzea. Ez dago horren aldeko ebidentzia beregainik (*independent evidence*). Arrazoibidea osorik da formala, bai helburuaren aldetik (aurkezpen fonologikoa sinpletzea), bai konponbideen aldetik ere (*Free-Ride Principle*).

Ondorioak, ordea, ez lirateke formalak bakarrik edo formalizazio huts baino esplikaziotzat hartzeko arriskua behintzat bada. Analisia bere azkeneraino eramanda, euskarazko kontsonante palatal guztiak lirateke asimilazio bustikuntza baten ondorio eta horrek, hizkuntzaren esplikazio bezala aurrera egiteko zenbait oztupo aurki-

(7) *Silla* bezalakoetan ez dago noski bokalardiaren kenketaren beharrik, palatalaren aurreko bokala i izanik berau bait litzateke sasi-bustikuntzaren eragile /sila/ hartuz gero oinarritzko aurkezpenentzat. Bestelako bokala dutenetan azpiko aurkezpenean suposatu behar den eragilea /i/ silabagilea izan liteke baduelako euskarak diptongatze erregela bat oinarriko /i/ hori (j) bokalardi bihurtuko lukeena beste bokal baten ondoren (cf. /egin/ → [ejn] bokalarteko belarearen desagertzearen ondorioz sortu bilkuran). Hemen bokalardia jartzen da esplikazioak irabazirik gabe luzatuko lituzkeen diptongatze erregela alde batera uzteagatik eta, gainera, /teila/, bokalaz, jartzeak eztabaidagai dugun azpiko aurkezpenaren abstraktotasuna areagotuko lukeelako.

(8) Oraindik ere ezinbesteko erreferentzia gertatzen da Chomsky eta Hallek 1968an argitaratu zuten lau hau, ondorengo berrikuntza eta aldaketek lan haxe bait dute oinarri eta abiagune. Euskal fonologiaren eremuan, ikerketa atzeratuago dabilen neurrian behintzat, esan daiteke bakarkako ikerlariren bar salbu (J. I. Hualde eta Txillardegiren azentuari buruzko lanak ditut gogoan) ez dela teoria sortzailei dagokienean 1968 egoera gainditu.

tzen ditu. Sendoenetakoa mailebuek eskaintzen dutena da ziurrenik eta egun gazte-leraz eta euskaraz erabiltzen diren *silla* edo *rollo* bezalakoak gerta daitezke hemen egokien arazoa ikuspuntu sinkronikoan kokatzeko behintzat. Izan ere beti da erraza-go (ez zilegiago) bilakaera diakronikoetan arrazoibideen muga malguagoak onartzea, zerbait denboran urrutiago egoteak logikatik ere urrutiratuko balu bezala.

Hiztunaren ahoskeraren nondik-norakoen esplikaziorako aurkezpen fonologikoaz (ere) baliatu nahi denean, hemen darabilkigun arazoaren aurrean azpiko aurkezpena aukeratzeko orduan sortzen den galdera da zergatik alboko hori palatal ebakitzen den: (a) *i* edo *j* baten ondoren doalako hitzaren egitura fonologikoan eta euskararen fonologiak horrelako bilkuretan ebakera palatala eskatzen duelako, ala (b) erdaraz duen ebakeraz mailegatu duelako euskarak (inolako arazo fonetikorik gabe, alboko palatala gertatzen bait da euskararen hotsen artean ere)⁹. Azpiko aurkezpenean /tejla, sila/ jartzeak (a)-ren alde egingo luke apostu, egitekotan. Gehiegizkoa badirudi ere horixe litzateke *free-ride* egitearen ondorioa, bortirzena ez bada ere, ziurrenik nabarmenena. Izkutatuago gelditzen da agian azaleko ondorioon azpian datzan eta analisiaren oinarri den hipotesia: euskarak ez luke kontsonante palatalik azpiko aurkezpenean, hiztegi mailan alegia.

Noski, oraingoz ez du balio fonologiazko argudio bezala, euskara batuaren idaztarauen eraginaz baten bati sor dakiokkeen nahasteak, hemendik aurrera aintzakotzat hartzeko aldagaia izango bada ere (gogora goragoko *andereino*). Are gehiago, idatzia- ren ebidentziaz baliatzerik bada, esango nuke hiztun arruntarentzat bokalerdiak sor- tu palatalizazioak askotan bokalerdia bera izkutatzen duela. Euskara batuan alfabetatu- gabeen idatzietan ez da inoiz *oillo* edo *teilla* bezalakorik eta bai, aldiz, *zalla*, *ma- lla*.

Hitzen historiari begiratuta eta jatorri ezaguneko diren mailebuen historia izaten da gure artean historiari ezagunena, esan daiteke *Free-Ride* arauaz baliatzeak leka- reen analisisa ez datorrela bat hitzen historiarekin. Gorago esan den bezala, *tella*, *ollo* eta abarren palataltasuna ez bide da < i > batek eragindako asimilazio aurrekariaren ordain (ik. Oñederra 1990, VII.1.: *tella*, *ollo*, *silla*, *zerralla* formatiko palataltasun ez- asimilaziozkoaz).

Baina, historia alde batera utzita eta sinkroniaren izenean dakiguna jakingo ez bagenu bezala egitea zilegi balitz ere, *free ride* egiteak ez digu berririk ematen. Beste- la esan, ez du ezaguera linguistikokoan ezertan sakontzen, ez esplikazioa aberasten ere; gorago aipatu bezala, gehienez ere gramatika laburragoa lortu ahal izango da fonolo- giak duen erregela bati etekin haundiagoa ateratzen bazaio. Euskal palatalizazioaren kasuan ez da hori ere irabazten, *free ride* eginagatik ez bait zaio erregularik gutxitzen gramatikari. Lor daitekeen gauza bakarra da fonologiaren azpiko aurkezpenean kon- tsonante palatalik ez egotea (berriz ere, bustidura adierazgarriaren arazoa alde batera utziaz). Gramatikak izan behar lukeen esplikazio edo gutxienez deskribapenak ho-

(9) Jakina da gazteleeraz gehien ebakera hots horrek albokotasuna galdu duela eta antzeko bidea dar- mala belaunaldi berrietako euskal hiztunengan ere. Ez zait erabat zuzen iduritzen —ez bederen zalantzarik gabekoa— aldaketa fonetiko hau dela eta *yeista* zenbaitek hartu bidea, alegia albokatasuna gorde eta palatalta- suna kentzearena [sajla], [majla] eta antzekoak ebakiaz. Ezintasun edo, besterik gabe, aldaketa fonetiko bat dela eta, euskarari bere gramatikan duen bustikuntza erregela kentzen zaio (cf. irtenbide horren alde Salaburu & Kintana-k (1984) proposatua).

rrekin zer irabazten duen ez da berehala ikusten den gauza. Nik behintzat ez dut ikusten eta ez da harritzekoa, izan ere *Free-Ride* araua ez bait da linguistikoa:

The logical character of the *Free-Ride* Principle is somewhat peculiar. It is not a linguistic universal, substantive or formal: it does not delimit the notion of "possible human language" or restrict the class of possible grammars, simply because it is applicable only in the absence of decisive evidence as to the relative adequacy of alternative descriptions and becomes irrelevant as soon as such independent evidence is discovered. (Zwicky 1970, 581).

2.1. Zer adierazten da euskal fonologiaren *tella* [teʎa]-ren oinarrizko aurkezpenen /teʎa/ edo *silla* [siʎa]-renean /sila/ ipinita? Galdera honek, noski, ez du zentzu bera fonologiarenganako hurbilera guztietan.

Garbi dago ezin dela aurkezpen hori bat etorri Baudouin de Courtenay-k hots asmo (*Lautabsicht*) bezala definitzen zuen fonemarekin ezta ere, bide beretsutik eta antzeko arrazoiengatik, Sapir-en (1951 [1933]) fonema psikologikoarekin. Gorago aipatu idazkerazko datuek, besteak beste, adierazten dute hiztunaren adimenean ez dagoela < i >-rik *tella* [teʎa] esaten duenean eta intentzioen aldetik, ez dut uste inork proposatuko lukeenik *silla* [siʎa] ahoskatzen duenak /sila/ esan nahi duenik (eta bustikuntza asimilazioa duelako esaten duela hor [ʎ]). Haatik, horixe litzateke ondorioa, hain zuzen, *Free-Ride* edo kideko baliabide formalaren eskutik azaleko ebakera palatalak justifikatuko dituzten < i > horiek azpiko aurkezpenean jarriko balira.

Mutatis mutandis, < i > horiei fonema balioa emango litzaieke hizkera estrukturalista edota tradizionalagoan. Baina arazoa ez da horren larria ikuspuntu sortzailetik, esan bait daiteke, analisi sortzailean fonemak ez duela gorputzik, ez duela izaera finkorik. Ikuspuntu honetatik, hasieran eta teoriaren bertsiorik oinarritzkoenean, aurkezpen fonemikoa ez da maila beregaina, analisi morfosintaktikoari dagokion zuhaitza analisi fonologikoarekin lotzen duen tramankuila formala baizik. Nahikoa da, beraz, katea fonikoaz dugun informazio morfologikoa (zenbat eta zeintzu diren osatzen duten morfemak) eta deskribapen fonetikoa aurkezpen fonemikoa irudikatzen eta, hortik, erregela fonologikoen bidez azaleko aurkezpen fonetikora iristeko. Ez zaio eskatzen, beraz, aurkezpen fonemikoari psikologikoki egia izan dadin, historia-ren aldetik egiantzekotasunik eskaini dezan edo hiztunen jokabide fonologikoaz esprikabide hipotesirik egiteko balio dezan¹⁰.

Baina esandakoa ez da egia osoa, azaleko epai erraza baizik. Fonologia fonologia denetik bere buruari galdatu diona da hemen funtsezko arazoa. Azken buruan fonologiaren betidaniko galdera sakonen kaxa bera da, berdin da galderen azala zein den. Berdin da aldi bakoitzeko eztabaidaren gai zehatza zein den: naturaltasuna, abstrakzio maila, ezaugarri fonetiko-fonologikoen nolakotasuna, mugak, morfonologia edo fonosintaxia.

Funtsean, arazoa da fonemarik baden ala ez den, bestela esan, oinarrizko aurkezpenaren izaera, nolakotasuna eta baldintzak. Hotsa badela ez du inork zalantzan jar-

(10) Ez zaie arrazoirik falta esaten dutenei oso zaila dela gauzen egia psikologikoa frogatzea. Agian, dena den, teoria sortzailean *external evidence* deitu bigarren mailakotzat jo ez balitz ez ziren gauzak gertatu diren bezala gertatuko. Historiarekiko egiantzekotasunaren aurka sinkronia hutsa egitearen aitzakia erabili izan da. Dena dela ez dute honetan berdin jokatu hizkuntzalari guztiek eta bakoitzak zuen jakituria maila ez da erabat arrotz izan batzuen eta besteen arteko diferentzia hauetan.

tzen: hotsa fisikoki gertatzen da, fonema, berriz, ekoizpen teorikoa da eta, hotsa baino areago zerbait dagoela fonologilari orok onartzen badu ere, ez da erraza zerbait horren definizioan adostasunik aurkitzea. Eskola bakoitzak bere definizioa duela esatea ere gauzak errazegi kontatzea litzateke. Badira gainera eskoletatik landa ibili diren fonologilariak eta fonemaren definizioari dagokionean ekarpen tajuzkoak eskaini dituztenak. Baina hitzegin dugu horretaz beste nonbait (Hurch & Oñederra 1988) eta agian egokiagoa da hemen dagokigun gaira itzultzea.

2.2. Generatibisten artean ere sortzen da bestek garbiago eta zuzenago aldarrikatuko duten fonemaren beharra (garbien, ziurrenik, Stampe-ren fonologia naturalan). Schane-ren "The phoneme revisited" liteke agian alde horretatik lanik nabarmenena, izenburua bera nahikoa delarik diogun hau erakusteko. Ez gara hemen sartuko artikulua kalitatea eta eskaini datuen azterketan, besterik gabe ikuspuntu diakronikotik aurkitu eta salatu zuloen adibidea eman nahi da.

1971 urtean argitaratu artikulu honetan, Sanford Schane-k aldarrikatzen du fonema bezalako zerbaiten beharra hotsen gramatikaren, hau da fonologiaren, egituraketan. Zaila iduritzen zaio, bestela, fonologiaren alor diakronikotik hizkuntzen hotsen historietan aurkitzen dituen fonologizatzeen berri ematea: nola jaso fonemari berezko nortasunik ematen ez dion gramatika batean frantsesezko bokalen sudurkaritzea bereizkuntza foniko baten seinale fonetiko bakar bihurtu denean (*fonologizatu* denean, alegia) gordetzea eta presente dagoen beste ezaugarri baten ondorio erredundante denean galdu izana?; nola adierazi sudurkaritzeak kasu batean eta ez bestean duen maila hori fonema mailarik ez bada gramatikan?

Egia da maila horren egitekoa diakronian kokatzen dela, diakronikoa dela Schane-k fonemaren alde, nolabait esan, eskaintzen duen arrazoibidea, baina egia da, halaber, diakronikoki zerbaiten aztarna aurkitzeak esan nahi duela noizpait, sinkronikoa den noizpait batean, delako hori erreala izan dela. Halaber, hizkuntz aldaketa izan daiteke hizkuntz egiturari buruzko informazioaren iturri sendoenetakoa (cf. Kiparsky 1968 eta ondorengo artikuluetan). Schane-ren lehen adibidera itzuliaz, gelditu diren sudurkaritzeak kontsonante sudurkariaren galtzeak ezinbesteko egin dituen horiek eta ez besteak badira, esan nahi du noizpait (bokal batzuen sudurkaritasuna galdu zuenean) hizkuntzak ezinbestekoen alde egin zuela aukera. Aukera hori sinkronian gertatu zen orain horren ondorio diakronikoak neurtzen baditugu ere.

Gai hauen inguruan, Kiparsky-ren izenaren garrantzia aipatzea nahitaezko gertatzen da. Mitxelena irakasleak (gertuagoko beste zenbaitek baino areago agian) oso aintzakotzat hartzen zuen hizkuntzalari hau analisi sortzailea egiten dutenen artean, fonologia lexikoak ekarri dion berpiztea baino lehenago, behintzat oraindik gurera iritsi ez zenean. Kiparsky-k bidea proposatu eta lantzen du bere ekarpena aurrerapausu bikaina delarik fonologiaren bidean. Izan ere hala zegokion Kiparsky-ren mailako hizkuntzalari bati —hizkuntzaz eta hizkuntzen historiaz Kiparsky-k bezainbat dakienari, alegia—.

Egia da generatibisten artean ez dela aurkitzen fonemaren definizio garbirik. Izan ere ez da harrizkoa, 1959.ean Halle-k ukatu zuenetik, fonemak ez bait du lekurik izan fonologia sortzailearen esplikazioan. Honek ez du esan nahi, noski, oinarriko egitura unitate fonologikorik ez denik. Azkar eta labur esateagatik, generatibismoaren bertsiorik oinarrikoenean fonema litzateke informazio morfologiko eta foneti-

koaz osatzen den azpiegituraren (maila fonemiko sistematikoaren) unitatea. Horregatik esan daiteke aurkezpen horri dagozkion baldintza eta proposamenek fonemaren ezaugarriak markatzen dituztela nolabait (gainerakoek ikuspegiarekin erkatu ahal izateko adina, bederen).

Hemendik azter daiteke Kiparsky-ren ekarpena. Berak dakar hasierako fonologia sortzaileraren lehenengo muga eta hesia: azpiko aurkezpenean ezin da edozer jarri, ez da nahikoa besterik gabe informazio morfologikoa eta fonetikoa lotzeko balio digun katea abstraktu bat bilatzea. Batez ere, abstrakzio mailari jarriko dio Kiparsky-k muga:

It is only to be expected that progress in linguistics should consist in reducing the abstract part of language, the part consisting of the various theoretical constructs which must be set up to mediate between the concrete levels of phonetics and meaning, the only aspects of language which can be directly observed. (Kiparsky 1968, 43).

Beldur naiz ez ote dugun fonologilariok eta fonologiaren historiaren arduratzen direnek gutxietsi Kiparsky-ren ekarria. Alde batetik, bere lanaren emankortasunean urtu ahal izan da eta neurri batean galdu, baina bestetik txikitu egin dela esango nuke bere irakaskuntza. Sona haundia izan zuen lehen kopia nola edo hala argitaratuetatik hasita bere 1968ko "How abstract is phonology?" lanak eta horixe da urte askotara fonologiaren teoriaran abiatzen den ikasle jakinguratsuari ematen zaion irakurgai nagusienetakoa. Hasieratik lotzen du ikasleak Kiparsky-ren izena abstrakzioazko arazoekin eta erregelen hurrenkera diakronikoarekin, bere heziketa fonologiazkorako beste zenbait gai funtsezkoekin lotuko duen bezalaxe. Esan beharra dago, gainera, bere lehen ekoizpenetan antzematen dela dagoeneko oraingo bere fonologia lexikoaren zutabe teorikoetako bat, arazo fonetikoek baldintza fonetiko soil eta gainerakoek arteko bereizkuntzaren pisua (cf. Kiparsky 1968 vs. 1985, esate baterako) Iverson-en (1987) ustez, Kiparsky-k asmatu abstrakzioarekiko muga (*alternation condition*) ez dute erabat jasotzen fonologia lexikoaren ordainek (*strict cycle condition* edo *elsewhere condition* eta *lexical identity rule*). Bere iritzian, fonologia lexikoan ere baluke egitekorik Kiparsky-ren lan zaharragoetako baldintzak.

Baina Kiparsky-k, *alternation condition* irudikatzean (Kiparsky 1973), ez zuen soilik erregelak sailkatzeko tresna asmatu. Alegia, esan zuen bai (Kiparsky 1973), erregela bat neutralizagarria zenean (zentzurik ohizkoenean: erregelaren emaitza (*output*) hizkuntzaren oinarritzko egituraren zegoen unitateren batekin bat zetorrenean) erregela hori ingurune eratorrietan gertatuko zela modu emankorrean: Kiparsky-ren zentzuan, ingurune eratorriak dira fonologian morfema mugan zehar osatuak eta beste erregelaren batek sortu edo aldatu elementu sekundarioen bat dutenak. Erregelen bi baldintza mota hauek (indar neutralizagarria batetik eta ezarketa eremua bestetik) lotzean, Kiparsky-k daitekeen azpiko aurkezpena mugatzen du, gorpuzten du eta ezaugarriak jutzen.

Kiparsky-ren bidetik *Free-Ride* aipatuak ez du aukerarik. Euskarazko asimilazio bustidura neutralizazioa sortzen duen erregela fonologikoa denez, ingurune eratorrietan bakarrik gerta daiteke. Alegia, katea eratorrietan bakarrik du izaera fonologikoa, gainerakoetan lexikaldutzat jo behar delarik. Zehazki, gertatzen diren formei begira, morfema mugan zehar litzateke emankor aldakuntza fonologiko bezala. Mailebuz

sartu palatalek oinarrizko lexikaldu horien mailan leudeke¹¹. Ez legoke oztopo haundiegirik Kiparsky-ren zatiketa, aldaketa fonologiko neutralizatzaileak zenbait hots berrikuntza lexikaldutatik (eta, halaber, aldakuntza automatikoetatik) bereizten dituen arras eskola diferente baten proposamenekin parekatzeko: Stampe-ren fonologia naturalarekin. Parekatze honen azterketak nahikoa gai emango luke hizkuntzalartza deskribatzaile eta esplikatzaileez lan berri bat osatzeko¹².

3. Ondorioak. Saiatu naiz erakusten *Free-Ride* arauak ez duela balio euskarazko hots palatalen analisirako. Zwicky-k (1970) ingelerazko bi erregela morfologikoren azterketan oinarritu zuen kritikan zalantzarik gabe eta gutxienez lotu zuenari neure lekukotza gehitu nahi izan diot:

While I can scarcely be said to have demonstrated the general invalidity of the principle, I have emphasized the fact that the principle lacks empirical confirmation and hence should not be applied incautiously. (Zwicky-k, 1970: 587).

Tella, *ollo* eta *silla* bezalako hitzen analisiak aukera egokia eman digu *Free Ride* arauaz aritzeko eta askotan uste ezean arau honen ondorioez baliatzen garela ikusteko. Ikusi da, halaber, *Free-Ride* emaitza (*output*) berberera iristen diren gramatika biren arteko hautaketarako bakarrik dela garrantzitsu; bestela, beti dago pisu handiagokoa den beste irizpideren bat erabakia hartzeko (fonologiaren eremuan fonetikoki gertatzen den ahoskera izango da azken buruan ondorio zuzenak zein gramatikak dituen erabakiko duena). *Free-Ride* erabiltzeak ez badu baldintzatzen analisiaren emaitza, errazagoa da ohartugabe erabiltzea. Euskarazko aipatu palatalen analisisian, *Free-Ride* erabili edo ez erabili emaitza berberetara heltzen gara: azpiko aurkezpenarako /teĵla, ojlo, sila/ aukeratzeak suposatzen du *Free-Ride* erabiltzea oinarrizko aurkezpenaren hautaketarako, /teĵla, oĵlo, siĵla/ hautatuta ere berberak dira gramatika osatzen duten erregelak, ez dago beraz inolako diferentziarik gramatikaren emaitza diren azaleko forma fonetikoetan.

Lanaren bigarren zatian gramatikaren alderdi mekanikoak itsu itsuan ezartzean aintzakotzat hartzen ez den analisi fonologikoaren alderdi batez aritu naiz. Baiezatu nahi izan da nola azpiko aurkezpenaz batek dituen usteez baldintza dezaketen egiten den analisi fonologikoa eta gramatikaren nolakotasuna (h.d. hizkuntzaz esaten dena edota hizkuntzalari bezala ematen den iritzia). Horretarako fonologiaren historiaren inguruko apunte batzuk ematen saiatu naiz.

Garbi gelditzen da, azkenik, *Free-Ride* araua eta, beraz *ollo*, *tella* eta *zerralla* bezalakoetan asimilazio bustikuntza dagoela, generatibismoaren barruan teoria formalaren bertsio erabat abstraktuak onartu zituztenek bakarrik esango zuketela. Gehienek, ordea —eta ez oraingo eredu berrietan bakarrik: horregatik erabili da *SPE*-ren garai-ko bibliografia— ez lukete analisi hori onartuko generatibisten artean ere, are gutxiago noski Baudouin eta Sapir-en bidetik fonemaren izaera psikologikoa aldarrikatzen dutenek.

(11) Zailtasun handiena mailebuak oparo aldatzen dituzten zenbait bizkaieratatik letorkioke analisi honi (cf. gazt. *kilo* eta eusk. *killo*, hiztun berarengan). Fonologia naturalean bilakabide fonologiazkotzat hartuko lirateke aldaketok, elebidunen mailebuen ahoskera lehen mailako datu-iturritzat jotzen bait da.

(12) Hemen ikusiaren inguruan teoria naturalaren uste nagusiez, ikus bedi Donegan & Stampe 1979, 130 eta, teoriaren aurkezpen landu eta sakonagorako, Dressler 1985, pass.

Bibliografia

- Chomsky, N. & M. Halle, 1968, *The Sound Pattern of English*. New York: Harper and Row.
- Churma, D. G., 1983, "A further remark on the 'Hallean syllogism'". *Lingua* 59, 345-354.
- Dogil, G., 1984, "Harry van der Hulst & Norval Smith, eds., *The Structure of Phonological Representations*" [Review Article]. *Phonology Yearbook* 1, 157-173.
- Donegan, P. & D. Stampe, 1979, "The study of natural phonology". *Current Approaches to Phonological Theory*. Daniel A. Dinnsen, ed. Bloomington: Indiana University Press, 126-173.
- Dressler, W. U., 1985, *Morphonology, the dynamics of derivation*. Ann Arbor: Karoma.
- Hurch, B. & M. L. Oñederra. 1988. "Azterketa fonologikoaren inguruko gogoetak: fonema". *ASJU*, XXII-1, 213-231.
- Iverson, G. K., 1987, "The revised alternation condition in lexical phonology" *Nordic Journal of Linguistics* 10, 151-164.
- Kiparsky, P., 1968, *How abstract is phonology?*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club. [= *Three Dimensions of Linguistic Theory*. O. Fujimura, ed. Tokyo: TEC Corporation, 5-56].
- , 1973, "Abstractness, opacity and global rules". *Three Dimensions of Linguistic Theory*. O. Fujimura, ed. Tokyo: TEC Corporation, 57-86.
- , 1982, "From cyclic phonology to lexical phonology" *The Structure of Phonological Representations* I. Harry van der Hulst & Norval Smith, eds. Dordrecht: Foris, 131-175.
- , 1985, "Some consequences of lexical phonology". *Phonology Yearbook* 2, 85-138.
- Mester, R. A. & J. Itô, 1989, "Feature predictability and underspecification: palatal prosody in Japanese mimetics". *Lg.* 65, 2. 258-293.
- Nathan, G. S., 1986, "Phonemes as mental categories". *BLS*, 12, 212-223.
- Oñederra, M. L., 1985, "Arau baten azalpede bi" in *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, J. L. Melena ed., Vitoria: UPV/EHU, 893-897.
- , 1990, *Euskal Fonologia: Palatalizazioa*. EHUKo Argitalpen Zerbitzua.
- Salaburu, P., 1984, "Hizketa adierazkorraren arauak (HAA)", "Sabaikarien eraketa (SE)". *Hizkuntz Teoria eta Baztango: Fonetika eta Fonologia* EHU-ko Argitalpen Zerbitzua, Bilbo. II, 118-128, 155-163.
- & X. Kintana, 1984, *Euskara Hobeaz Hobe*. Bilbao: EHUKo Argitalpen Zerbitzua.
- Sapir, E., 1951, "The psychological reality of phonemes". *Selected Writings of Edward Sapir*. D. G. Mandelbaum ed., Berkeley: University of California Press, 46-60. [= 1933, "La réalité psychologique des phonèmes", *Journal de Psychologie Normale et Pathologique* 30, 247-265].
- Schane, S., 1971, "The phoneme revisited". *Lg.* 47-3, 503-521.
- Sgall, P., 1987, "Towards a theory of phonemic orthography" in *Orthography and Phonology*, P. A. Luelsdorff ed., Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Zwicky, A. M., 1970, "The *Free-Ride* Principle and two rules of complete assimilation in English". *CLS* 6, 579-588.
- , 1974, "Homing in: on arguing for remote representations". *Journal of Linguistics* 10, 55-69.